

Сенка Ковач
Филозофски факултет, Београд

КАРАКТЕРИСТИКЕ КАСТИНСКИХ ОДНОСА У ЗАПАДНОЈ АФРИЦИ

Касте (португалска реч *casta* значи род, порекло, а латинска *castus* - чисти) јесу ендогамне групе људи које имају нарочиту традицију, занимање и место у социјалној хијерархији. Социјално-професионалне и етносоцијалне групе кастинског типа постоје на широј територији Африке: у унутрашњости Северне Африке, Сахари, Западној Африци, источним областима Судана, делу Источне Африке, на Мадагаскару и Коморским острвима. Генеза кастинских односа повезана је са развитком раног феудализма, држава и религије. Ширењу каста допринеле су миграције или насилна пресељавања већих или мањих група људи¹.

У доколонијалној Африци касте су постојале само међу слободним члановима заједнице. Робови су чинили посебну групу, која је имала строго утврђена права и обавезе. Људи који су се бавили земљорадњом у Сенегалу образовали су касту "гер", која је била виша каста, јер је земљорадња била свето занимање. У Сенегалу је постојао другачији однос међу кастама. За разлику од односа сениор - вазал у средњовековној Европи, или браман и остале касте у Индији, "гер" нису могли економски да експлоатишу нижу касту; чак су били дужни да им помажу иако ни сами нису били богати. Истраживачи истичу да су касте у Африци економска појава, мада у неким племенима оне имају и социјалну и религиозну функцију. Одиже пише да је друштво Волоф подељено на групе из којих један човек не може добровољно изаћи, као ни придружити се било којој од њих. Француски истраживачи који су вршили теренска истраживања у долини реке Сенегал и у Мауританији током 1957-1958. године истичу да постоје два облика кастинских односа:

- 1) кастинске везе на основу професионалне припадности;
- 2) кастинске везе по сродничком својству.

Од рођења, свако припада касте којој је припадао његов отац, преци уопште. Брак је склапан унутар дате касте и нарушавање ендогамије могућно је само у кастама занатлија. Припадност одређеној касте повезана је са специ-

1 *Африка*, Енциклопедически справочник, Том први, Москва 1986, s. v. Касте, 634.

јализацијом која се преноси наслеђем и на коју дата каста има монопол. Француски етнолог Ж. Апиа истиче да постоје ниже и више касте. За разлику од Индије и осталих азијских земаља, касте у Африци су економска појава и настале су као специфичан облик друштвене поделе рада².

У Сенегалу је друштво Волоф било подељено на:

- слободне људе, међу којима су биле породице: владара "гарами", богатих "диамбур" и сељака "бадолло";
- занатлије "нуе нуе" образују посебну касту, међу којима су они који обрађују дрво, предмете од коже, ковачи, ткачи, певачи и музичари "грио";
- бивше робове "диаме", који су и у савремено доба везани за породице бивших господара³.

Тукулер у Сенегалу су имали изражену социјалну стратификацију. Издвајала се група богатих "римбе", каста занатлија "ниениебе" и бивши робови "римайбе"⁴. Социолог Abdoulaye Bana Diop изнео је податак у својој студији о мигрантима Тукулер у Дакару да међу анкетираним особама преовлађује став да су сви они једнаки међу собом и да међу Тукулер у Дакару не постоји подела на касте⁵.

Код Серер касте су настале под утицајем Волоф и Тукулер. Друштво Серер састојало се од:

- аристократије "гуловар", богатих сопственика земље "бадолло";
- занатлија "нуени", који су подељени у неколико каста: обућари, ковачи, бојације, ткачи и певачи и музичари "грио";
- бивших робова⁶.

Код Диола не постоје касте, јер је југ Сенегала, где живе Диола, био центар снажне мисионарске делатности и Диола су католици. Занатима се баве друге групе (Волоф, Малинке, Диалонке). Нека племена имају своје краљеве и краљице, савет старих и старешине села, који имају арбитражну улогу. Села су била подељена у фамилијарне квартове "банк"⁷.

Међу Пел, који воде седелачки начин живота, постојала је строга социјална подвојеност. Издвајали су се слободни и богати људи, занатлије и бивши робови⁸.

За разлику од шумске зоне од Обале Слоноваче до Конга где се не јављају касте, у целој суданској зони професионалне касте постоје и данас у Сенегалу, Малију и Гвинеји. Каста представља и групу индивидуа које су повезане истим претком. Сви чланови исте касте сматрају се браћом. Међу њима постоји професионална солидарност, а сматрају се посебним групама. На селу је јака веза сељака и религиозних ритуала који су посвећени плодности земље и стоке и култа предака. Он верује да људи из каста, ковачи на пример, имају

2 С. Д. Зак, И. П. Воронина, *Зарубежние учение о роли племени, общини, касты в жизни савременој Африки*, Актуалние проблеми етнографии и савременаја зарубешнаја наука, Лењинград 1979, 121-123.

3 Jacques Anquetil, *Senegal, L'artisanat createur*, Paris 1979, 38.

4 Исто, 79.

5 Abdoulaye Bana Diop, *Societe Toucouleur et migration*, Dakar 1965, 109.

6 Jacques Anquetil, *navedeno delo*, 45-46.

7 Исто, 49-50.

8 Исто, 69.

способност да владају нечистим силама. Човек из касте је веза између света живих и предака. Он штити групу од невидљивих сила. Њима приноси жртве, а дарује занатлије приликом рођења детета, свадбе и традиционалних празника. *Vokar N'Diauc* објашњава због чега су људи из каста на моменте страшни, презрени или пак, вољени. Страшни су јер, према веровању, поседују моћ којом успостављају контакт са невидљивим светом. Они су представници одређених натприродних сила на земљи. Презрени су јер виши слојеви сматрају мануелни рад мање вредним. Насупрот томе, вољени су због тога што имају значајну улогу у земљорадничким друштвима јер израђују предмете који су потребни за свакодневни живот. Свако занимање резервисано је за ту касту. Свака каста има одређене табуе "тага", који се разликују зависно од професије. У целини, све касте су ендогамне. Систем професионалних каста повезан је с етничком специјализацијом. На пример, у области Фута Дјалон, коју насељавају Пел, обућари су више Малинке него Пел; код Сенуфо ткањем се баве Диула. Социјалне прилике занатлија, њихов статут, услови рада и креативне могућности су различити зависно од тога да ли припадају затвореном или отвореном друштву, да ли раде у селу или у граду и да ли су номади или воде седелачки начин живота⁹.

Још једну карактеристику каста у Африци издвајају истраживачи Бутлие, Дипир Одиже и неки други, а то је да се она јавља у општини услед унутрашње поделе рада. Узрок тесне везе касте и општине је недовољно развијена друштвена подела рада код афричких народа¹⁰.

Ту констатацију најбоље илуструју односи који постоје код Волоф који се баве земљорадњом. Сеоска општина састојала се од неколико великих породица - "кер". Породица која је населила одређену територију имала је предност, пошто је из њених редова биран "ламан" (на језику Серер - владар, домаћин земље), старешина села. Основно је то да Волоф и неки други народи у том региону нису одређеним лицима признавали право на поседовање земље. Сматрали су да су власници земље духови који су предавали право на коришћење земље човеку. Он је био дужан да склопи споразум са духом и после тога он руководи свим религиозним церемонијама. С друге стране, "ламан" је глава новог домаћинства. Дужност и право ламана предаје се наслеђем најстаријем мушкарцу у породици бившег ламана. Сеоска општина била је основно језгро. У њу су улазиле породице првих досељеника и оних који су на ту територију дошли касније. Крвног сродства међу тим породицама није било. Њихово јединство било је социјално-економско. Заједница је имала веома изражен хијерархијски карактер. Водећу улогу у њој имале су старешине великих породица. Сви су били слободни "гер". Нижи положај имале су занатлије које су биле слободне, они су се делили на касте. У тим групама запажа се професионална затвореност која се предаје наслеђем, као и ендогамија. Односи међу тим групама имали су хијерархијски карактер: кова-

9 Исто, 21.

10 С. Д. З а к, И. П. В о р о н и н а, наведено дело. 123.

чи су били на врху лествице, а каста музичара и певача грио-гевел на последњем месту. Посебну категорију у тој заједници чинили су робови¹¹

Иако на последњем месту међу кастама, народни певачи и музичари грио¹² имали су значајну улогу у животу заједнице, а захваљујући њима сачувана је успомена на важне историјске догађаје и личности Африке. Из манденшког јуначког пева *Сундјата*, захваљујући гриоу, сазнајемо о подвизима афричког владара Сундјате.

Каста грио постоји код свих група. Код Волоф постоји назив за ту касту "sab-lekk" и "gewel" (на књижевном језику значи онај који живи од своје песме). Они су "занатлије речи", али и певачи, музичари и приповедачи¹³.

Пуковник Фреј помине да су крајем XIX века у Сенегалу грио били музичари и састављачи херојских песама. Старешина је позивао гриоа да пева о подвизима и велича његову славу. Обично су ишли од села до села као њихова пратња, примајући милостињу¹⁴. Грио је позиван на све свечаности у породици (рођење, свадба, муслимански празници), али кад један грио умре, уместо да га сахране, носе га далеко од села и остављају у шупљем дрвету, најчешће у баобабу¹⁵.

О себи грио говори да је горбак речи, али да је пред учитељима положио заклетву да говори другима оно што је за говор, а да ћути о оном што је за ћутање.

И код сточара постоји одређена хијерархија. У Сахари су пастири "иклани" били нижа каста, насупрот касте "имгада" и "имхара", које су биле више касте. Међу трговцима у земљама некадашњег Западног Судана још у средњем веку су се појавиле касте трговаца муслимана Вангара, а у новије време - Диула. Код Фулбе постоји каста трговаца стоком "дјавамбе", која заузима низак положај у социјалној хијерархији¹⁶.

За разлику од Индије и осталих азијских земаља, касте у Африци су економска појава, настала услед потребе за друштвеном поделом рада. У политичком и социјалном животу заједнице већу улогу имају општине и племенски савези, за разлику од Индије где значајну улогу у социјалном животу заједнице имају кастинске везе¹⁷.

Из изложене грађе произлази да су касте имале значајну улогу у функционисању заједнице. Ипак, осим економске улоге, значајно би било показати и остале функције у друштву које су условљене њиховим положајем. Међу самим кастама уочена је слојевитост. У касту се улазило рођењем и остајало целог живота. Сви слојеви су ендогамни, односно свако се мора женити у

11 Е. Н. К а л ш и к о в, *Основне етапе поземљних одношени и их влияние на социјалнују организацију Волофов Сенегала, Советскаја етнографија*, 3, 1973, Москва 1973, 72-74.

12 О касте грио опширније у раду *Грио-чувари и преносиоци афричке традиције*, *Етноантрополошки проблеми*, 3, Београд 1988, 42-45.

13 Abdoulaye Bana Diop, *La societe Wolof, Tradition et changement*, Paris 1981, 34.

14 Colonel Frey, *Cote Occidentale d'Afrique*, Paris 1980, 128-129.

15 Исто, 131-133.

16 Африка... s. v. Касте, 634-635.

17 С. Д. З а к, И. П. В о р о н и н а, наведено дело, 123.

оквиру своје касте, а постоји строга подвојеност у друштвеним активностима (нпр. не играју заједно и не једу заједно)¹⁸.

Иако су многа друштва претрпела знатне промене, касте постоје и у савремено доба у целој сахелској зони, па односи унутар каста како у сеоској тако и у урбаној средини представљају важно питање у етнолошкој науци.

Senka Kováč

CHARACTERISTICS OF CASTE RELATIONS IN WESTERN AFRICA

In western Africa castes appeared in the early Middle Ages as a specific form of social labour division. They are distinguished from other layers of free people by their rules of endogamy and occupational specialization. The position and status of caste members depend on the social surroundings they live in and upon the caste itself. There also exists a well-defined and pronounced stratification of members belonging to different castes. Thus the highest status is assigned to blacksmiths, while the castes of musicians and griote narrators occupy the lowest ranks. The specific feature of African caste system derives from the fact that they are economic categories, the creation of which was induced by the necessity of social labour division.

¹⁸ *Dictionnaire des civilisations africaines*, Paris 1968, s. v. Caste, 88.